

Pagulased ja “punane kirjanduslugu”

Sirje Olesk

Aeg, millal eesti kirjandus oli “kahte harusse kasvanud puu”, on tänaseks möödas. Aga see oli sedavõrd pikk ja mitmetahuline, et väärib juba mentaliteediajaloolise nähtusena uurimist. Kirjutati eesti kirjandust eesti keeles, aga kirjutamisvõimalused olid kardinaalselt erinevad. Ühte poolt piirasid võõras võim ja tSENSuur, teist samavõrra lugejate vähesus ja turu diktaat. Nende piiride tõttu võttis kõik kohutavalt palju aega – mõlemal pool. Allpool publitseeritakse kirjad 1967/68. aasta vahetuselt. Need teosed, mille pärast on ärevusse satunud, ilmuvad aga alles 1973. aastal (paguluses) ja 1975. aastal (kodumaal).

Alates 1950. aastate lõpust oli EKP Keskkomitee otsustanud pagulasi mitte enam ignoreerida, vaid nendega pigem suhelda. Suhtlemine pidi muidugi olema ideoloogiliselt õige ja sündima vastavate organite kontrolli all. 1965. aastal toimus ülemaailme fennougristikakongress Helsingis. Selle lõpus kuulutati välja järgmise kongressi toimumise koht 1970. aastal – Tallinn. Niisugune otsus pidi olema N. Liidus tehtud juba mõni aasta varem ja vastavalt oli tõenäoliselt käivitatud programm, mille kohaselt Eestisse tulevad välismaalased, sh. ka väliseestlased pidid saama pildi Nõukogude kultuuri ja teaduse õitsengust. See oli varjatud, kuid arvestamisväärne tegur, millega võiks seletada Nõukogude Eesti suunatud huvi pagulaste vastu. See lõppes ilmselt samuti direktiivsete salajaste otsuste tulemusel pärast Nõukogude vägede invasiooni Prahasse 1968. aastal.

Pagulaste huvi kodumaal toimuva vastu oli samuti püsiv, kuid seda hoidsid tagasi poliitilised veendumused, mille põhjal okupatsioonivõimudega ei suheldud, või muud, praktilisemad kaalutlused. See probleem kerkis esile iga kord, kui paguluses taheti välja anda mõni antoloogia – kuidas käituda kollaboratsioonistidega? Ühe poole seisukohata väljendab ühemõtteliselt Eesti Kirjanike Kooperatiivi juhatuse esimehena August Gailit. Tema repliik aastast 1957: “Nii või teisiti, aga Kooperatiivi seisukoht peaks olema kindel: kommunistid ja isamaa reetjaid me ei trüki ega propageeri!” (A. Gailit B. Kangrole 14. juuli 1957).

1966. aasta aprillis on Karl Ristikivi pidanud Eesti Rahvusfondi koosolekul Uppsalas ettekande “Kirjanduse olukord kodumaal”. Avaldada ta seda sel ajal ei tahtnud (või ei saanud?), ja meie saame seda lugeda litereerituna alles K. Ristikivi raamatust “Viimne vabadus” (Ilmamaa, 1997). Millest Ristikivi oli kõnelnud? Tõepoolest olukorrast, s.t. poliitilisest kontekstist, mitte kirjandusest endast. “Olukord, milles kirjanikud töötavad, eriti aga olukord kirjastustes raamatute ilmumisel ja nii edasi on üks hästi varjatud saladus, millest ma arvan, et ka kodumaal kuigi paljud ei ole täiesti teadlikud. Veel vähem siis siin.” (lk. 95)

Kuid kirjutatud on ka kirjandusest, eriti 1960. aastatel. Esimesed pikemad käsitlused on olnud Ivar Grünthali ja Arvo Mägi sulest. Mägi on Tulimullas 1964. aastast alates kirjutanud aeg-ajalt mõne ülevaate ko-

Marie Underi ja Artur Adsoni kodus Mälarimäel.
Külastiteks Johannes Aavik ja August Mälk abikaasadega.
Foto on dateerimata. (EKM EKLA)

Foto on ilmselt tehtud Aleksis Ranniti Rootsi-külaskäigu ajal 1968. a.
Vasakult: Adson, Under, Ristikivi, Rannit. (EKM EKLA)

dumaal ilmunud luulest või proosast ja ise-loomustanud autoreid, nimetades suurt osa neist vaieldamatult andekaiks. Küsimus on aga nende loomingule seatud piiridest, mida Mägi kunagi silmist ei lase. Napi, kuid objektiivse ülevaate on Mägi andnud oma lühikestes kirjanduslugudes "Viron kirjallisuuden historia" (Helsingi, 1965) ja "Estonian Literature" (Stockholm, 1968). Need ei kattu tekstiliselt, ingliskeelne on soomekeelse parandatud/muudetud ümberkirjutus. Soomekeelses väljaandes on viimane peatükk "Sotsialistlik realism ja pagulaskirjandus" kokku 14 lehekülge. Noorimad tutvustatavad autorid on Kross, Lepik, Viirlaid ja Niit. Inglisekeelse raamatukese viimane peatükk on "Kirjandus alates 1940. aastast", mis on jagatud kaheks: kirjandus Nõukogude Eestis ja kirjandus eksilis. Autoritest tutvustatakse selles juba ka Valtonit, Vete-maad, Kaplinskijt ja Rummot.

Küllap tundis ka Bernard Kangro kodumaist kirjandust, mida talle ohtralt saadeti, ja teadis oma kontaktide tõttu ka telgitagustest rohkem kui mõni teine, aga trükisõnas on ta hoidunud selle kohta sõna võtmast.

EKK avaldas 1973. aastal Arvo Mägi, Bernard Kangro ja Karl Ristikivi raamatu "Eesti kirjandus paguluses 1944–1972". Arvo Mägi mäletab, et algselt olnud tõesti kavas avaldada kirjanduslugu, kus oleks käsitletud mõlema poole kirjandust. Mõttest loobutud aga sellepärast, et Nõukogude Eesti kirjanduse kohta oli paguluses andmeid väga puudulikult. Ehk, nagu Mägi eravestluses kinnitas, nemad paguluses said kodumaal ilmunud teoseid muidugi kätte, isegi lugesid neid, kuid nn. kirjandusprotsessist ja telgitagustest võimümängudest nad aru ei saanud. Ka ei olnud neil ülevaadet kirjanduse retseptisioonist, sest ajakirju ja -lehti pääses üle piiri valikuliselt. Nii et Mägi mäletamist mööda loobuti objektiivsetel, infopuudusest johtuvatel põhjustel. Siinsed kirjad viivad ka mõttele, et ettevaatlik Kangro pidas paremaks seesuguse teosega oma raamatute tellijaid mitte ärritada.

Ivar Grünthal, Ivar Ivask ning Hellar Grabbi on need, keda allpool "ko-eksistentslastena" nimetatakse. Neist Grünthali pead-

pöörivad ekskursid kodumaisesse kirjandusse Manas või Tulimullas näitavad igatahes tema vahel vägagi suurt informeeritust. Ka tema poliitiline hoiak paistab kirjutatu põhjal olevat selge ja kindel. Miks siis vanad aatekaaslased ja kirjasõbrad teda tagaselja "koeksistentslaseks" nimetavad? Ilmselt on küsimus selles, et Grünthal oli avalikumalt kui tema kolleegid huvitatud oma loomingu avaldamisest kodumaal. Ka olevat ta meelisklenud võimaluse üle avaldada Tallinnas enda koostatud soome luule antoloogia, mis lõpuks jäi üldse ilmumata. Poliitiline läbinägelikkus näib temas rahumeeli kooseksisteerivat hämmastava naiivsusega. Ivar Ivask oli saanud 1967. aastal rahvusvahelise ajakirja Books Abroad/World Literature Today toimetajaks. Selle kriitikaosasse kaastööd tellides jälgis ta teadlikult, et käsitletaks eesti kirjanduse teoseid mõlemalt poolelt. Ka oli ta – teiste pagulasluuletajate pahameeleks – hakanud rõhutatult kiitma kodumaiseid uue põlve luuletajaid. Grabbi propageeris aktiivset suhtlemist kodumaaga ja oli sageli vägagi kriitiline vanema põlvkonna rahvuslaste suhtes.

18. novembril 1967 on literaat, Eesti PEN-klubi Kanada osakonna juhataja Edgar Valter Saks kirjutanud Eesti PEN-klubi sekretärile Artur Adsonile: "Lugesime New Yorgi lehest, et EKK tahab välja anda koguteose, kus okupeeritud Eesti ja Vaba Eesti kirjanikud oleksid ühiselt esindatud, nähtavasti unustades ära, et esimesed on kõik kompartei liikmed! See on nüüd küll üsna võõrastav samm. Kuna ko-eksistents on meie ametliku hoiaku seisukohast mitte-soovitatav, siis minu arvates PEN-klubi peaks siin alul privaatselt selge seisukoha EKK-le teatama, ja kui sellest ei aita, siis tuleb avalik aktsioon ette võtta. Viimasel on kahtlematult valusad järelmused EKK-le. Mis noil meestel seal viga on – hakkavad vaimselt pudenema?" (KM EKLA f. 180 m. 107:14)

Asja ongi Kangro käest uuritud, seda on teinud nii Adson ise (konkreetset kirja pole muidu arhiivis leiduvas Kangro–Adsoni kirjavahetuse seas meieni jõudnud) kui ka kaasveljestolane Ants Oras. Järgnev publikatsioon algabki Adsoni kirjaga Orasele

(märke *koopia* tähendab, et samasisuline kiri (originaal siis) on saadetud ka E. V. Saksale vastuseks tema kirjale 18. novembrist 1967).

Kirjad on vaid väikeseks väljavõtteks suuremast kirjavahetusest (Oras Adsonile ja Underile KM EKLA f. 180 m. 89:1 ja Adson-Under Orasele KM EKLA f. 237 m. 7:6). Kirjad (v.a. neljas, kus Oras kõigepealt kirjutab oma kassidest ja koerast) avaldatakse tervikuna, et anda aimu, milliste küsimustega sel aja ülepea tegeldi lisaks murele, et keegi võiks avaldada raamatu, kus ausad pagulaskirjanikud on kõrvuti puna-kirjanikega.

1. A. Adson A. Orasele

Koopia

Hägersten, 1. 12. –67

Kallis Kolleeg!

Kangrolt tuli nüüd oodatud vastus¹ Teie poolt algatatud küsimisele V.E.S.-as ilmunud sõnumi² asjus Koop/eratiiv/i kavatsuse kohta. Vastus on põiklev. Teie kirjutasite, et Koopi plaanitud teoses oleksid ühiseselt esindatud okupeeritud ja vaba Eesti kirjanikud. Teatasin Kanada kirjanike rahutusest Kangrole. Ta vastab, et "ei ole iialgi kuulnud, et Kooperatiivil oleks mõni kavatsus mõne koguteose väljaandmiseks, liiati veel säärase, kus Nõukogude Eesti kirjandus oleks ära trükitud". Kangro on siin ilmestti Teie väljendi "esindatud" tõlkinud meelega laiemaks: äratrükkimiseks. Ei ole ju ometi ettekujutatav nii laialdase kirjanduse "äratrükkimine" nagu on seda punasodi. Et Koop koguteost kavatses välja anda (kõigi autorite fotodega nii siit kui sealt), seda kinnitas mulle telefonis Ristikivi: USA eesti lehes seisis: Koguteos E. nüüdiskirjandus, kirjanduslugu eesti loomingust siin- ja sealpool raudeesriiet. Seda kinnitas ka Ristikivi, kes ise selles kirjutab ülevaate pagulasluulest, proosast teeb seda Mägi, ja kodu-Eesti kirjandusest Kangro³. Veel ütles Ristikivi, et üheks selle koguteose väljaandmise motiiviks olnud: "muidu jõuavad nemad ette" (kommud)⁴. Mina sellest kartusest aru ei saa.

¹ Bernard Kangro kirjutab 29. nov. 1967: "Ei ole meieni veel jõudnud too USA leht oma kummalise sõnumiga ega oska arvata, mil moel ja mis ühenduses säärane "part" on lendu lastud (vt. järgmine kommentaar - S.O.). [—] Igatahes ei ole küll iialgi kuulnud, et Kooperatiivil oleks mõni kavatsus mõne koguteose väljaandmiseks, liiati veel säärase, kus Nõukogude Eesti kirjandus oleks ära trükitud. Seda tuleb ju isegi sisse rohkem kui vaja. Tegu on niisiis mingi eksitusega." (KM EKLA f. 180 m. 72:3)

² New Yorgi eestlaste ajalehes Vaba Eesti Sõna on 9. novembril 1967 ilmunud järgmine allkirjata sõnum: "EESTI KIRJANIKE KOOPERATIIVIL on kavatsus välja anda eesti kirjanduse ülevaatest pealkirjaga "Eesti nüüdiskirjandus". Ülevaade algaks aastaga 1940 ja käsitleks eesti pagulaskirjanduse kõrval

ka okup. eesti kirjandust kuni tänapäevani. Vaatlu- sele tuleksid okup. eesti kirjandusest vähegi tähelepanu äratanud autorid kuni noorteni. See oleks kirjanduslugu eestlaste loomingust "siin- ja sealpool raudeesriiet". Raamatu koostavad B. Kangro, K. Ristikivi ja A. Mägi."

³ 1973. aastal Lundis ilmunud raamatu "Eesti kirjandus paguluses 1944–1972" autoritest on K. Ristikivi kirjutatud ülevaated lüürikast ja draamast, A. Mägi kirjanduselust, eepikast ja memuaaridest ning B. Kangro on koostanud bio- ja bibliograafilise osa.

⁴ E. V. Saks on hiljem (9.XII 1967) A. Adsonile kirjutatud: "Muide ilmub N. Eestis samalaadne raamat, pealkirjaga "Kirjanike biograafiline leksikon". Töö sisaldab 300 fotot jne. Küllap siis too ongi see väljaanne, mille kohta Ristikivi Teile ütles, "et muidu

Mälk⁵ ütles asjast mitte midagi teadvat. Igatahes PEN-juhatuses⁶ üksmeelset seisukohta selle teose vastu võtta ei saa. Mina jään selle juure, et sellist teost võivad kommuud lääne maailma ees tembeldada koeksistentsiks. Ja veel: kui meie oma ülevaates kellegi kodumaal esile tõstame pooldatavana (Unt, Vetemaa, Kaplinski jt.), siis satuvad need tublid kirjanikud kodumaal kahe tule alla: partei võib neile ette heita salajast koostööd meiega ja kadestajad kaas-kirjanikud hakkavad nende vastu intrigeerima! Meie kahekesi ei taha mitte ühede kaante vahele punakirjanikega sattuda, veel vähem omi fotosid nende kõrval näha. Koop peaks ikkagi siinseid kirjanikke asjast informeerima, nüüd ei tea E. Väliskirjanike Liidu esimees Mälkki asjast...

Mida peaksime ses asjas PEN-klubi juhatuses ette võtma?

Parimate tervitustega
Teie
A. Adson*

Saagpakilt⁷ tuli nüüd lõpuks ametlik soovivaaldus meie PEN-i liikmeks saada. Ristikivi on poolt, kuigi arvab, et see ehk pretsedentsi looks teise keeleteadlaste soovi juhuks. Aavik⁸ pooldab väga Saagpakku. Ka Mälk on poolt. Nii palun siis Teie seisukohta.

Meie mõlema tervitused

Saks soovib PEN-klubi poolt avaliku aktiooni ettevõtmist, kui privaatsetl Kangrole klubi eitava seisukoha teatamine tagajärgi ei anna.

ArA.

2. A. Oras A. Adsonile ja M. Underile

1226 NW 4th Ave
Gainesville, Fla 32601
USA
17. dets. 1967

Armsad poeedid,

Kõigepäält kõige südamlikumaid jõulu ja uue aasta soove meilt mõlemalt! Ülikooliõiendused on kaheks ja pooleks nädalaks läbi (pääle kahe soovitusse, mis veel tuleb kirjutada) ning on võimalik pühenduda erasjule. Ilm on soe – Eesti-Rootsi mõõdupuudega mõõdetuna suvine –, esialgu rahu majas.

Kohe pääle teilt kirja saamist kirjutasin Kangrole kavatsetava sõjajärgse kirjanduse ülevaate puhul, millest küll ebamääraselt olin kuulnud juba varem. Selgub, et teosesse peab Kangro kirjutama okup. Eesti kirjandusliku olukorra kohta kriitilise vaatluse.⁹ Mina isiklikult ei usu, et ta seda teeks väga erinevalt meie teiste eestimeelsete pagulaste seisukohtadest – kindlasti mitte

jõuavad nemad ette". Ilmselt olid ka Ameerikasse jõudnud teated Tallinnas tehtavast EKBL-ist, mis ilmus alles 1975. a.

⁵ August Mälk oli Välismaise Eesti Kirjanike Liidu esimees aastatel 1945–1982.

⁶ Artur Adson oli Eesti Pen-klubi juhatusse sekretär alates 1946. aastast kuni 1971. aastani, millal Eesti PEN-klubi juhatus viidi üle USA-sse ja selle sekretäriks sai A. Willmann.

* Siitpeale on Adsoni kiri ainult Ants Orasele.

⁷ Paul Saagpakul oli doktorikraad inglise ja võrdleva kirjandusteaduse alal, kuid ta on tuntuks saanud peamiselt leksikograafina, eelkõige "Eesti-inglise" sõnaraamatu autorina.

⁸ Johannes Aavik oli olnud eesti PEN-klubi esimees esimees paguluses.

⁹ Kangro on kirjutanud Orasele 10. detsembril 1967: "Toda VES teadet ei ole näinud, küll aga on Saksa mure juba siia jooksnud teisi teid pidi. Aga ta hirm on küll koguteose osas asjatu. Nähtavasti on juttu Eesti nüüdiskirjandusest, mis juba 3 aastat tagasi välja kuulutatud, kuid mis minu haiguse taga on kinni seisnud. Teiste osad on juba ammu valmis ja minul osaliselt. Aga ikka ei ole mul energiat ega tahtmist olnud selle juurde asuda." (KM EKLA f. 237 m. 13:8)

¹⁰ Ivar Grünthal oli luuletaja ja ajakirja Mana väljandja aastail 1957–1964.

Grünthali¹⁰ või Grabbi¹¹ kombel. Niisugusel puhul poleks selles vist midagi halba. Informatsioon ei saa kahju teha, kui seda antakse korraliku objektiivsusega. Vastasel puhul – kui see tuleks näiteks Ivaski¹² sulest – oleks see muidugi väga kahjulik koeksistentsialism. Esiialgu ma nagu usaldaksin Kangrot.

Mõne päeva eest sain Fritze¹³ kaudu Sõgeli kirjandusloo 3-da köite¹⁴ ja ka uue ENSV luuleantoloogia.¹⁵ Mannetud, kriminaalselt absurdid mõlemad, pagulasluule valikud tehtud ilmsete tagamõtetega, mitte kunstilise väärtuse järele. Ning ometigi on see hoopis parem – võrratult parem! – muu osa valdavast enamikust. Pisut irooniliseks osutub vaese Grünthali saatus. Väga tahab vahemeest mängida, kuid endale lugupidamist hankida ei suuda säälpool raudkardinat, mida ta püüab ületada.

Meenub, et küsimuse all oli Saagpaku vastuvõtmine Penkluppi. Lõpuks, miks mitte? Sõna kitsamas mõttes kirjandusnimega ta ei ole, kuid siiski on doktoreerind kirjandusteaduse alal. Ja kaunis tubli eestlane ta minu teada küll on.

Tahate minule osaks saada lasta au oma käekirja faksiimilega pühendusteoses esineda. See on meelitatav, ja ma ei näe põhjust, miks teie poolt saadet kiri ei peaks sobima, eriti kui on võimalik elimineerida minu naise tervisesse puutuv osa.¹⁶

Ühenduses sama teosega tuleb meelde, et minu artikli tekst vist sisaldub lõplikul kujul esseedekogus "Laiemasse ringi"¹⁷.

Vahest oleks soovitamam see säält võtta, muidugi miinus mõned trükivead.

Meie praegusest elust pole muud suuremat uudist teatada, kui et vist ostame koera – šoti terrieri. Siin ümbruses on olnud kardetavaid sissemurde neegrite poolt, kellede priminaalsem element on hakand "musta võimu" printsiipe ohtlikul määral omaks võtma. Nii et idüllilise päälispinna all kobrutab midagi ka siin meie muidu nii vaikes Gainesville'is.

Veelkordsete südamlike tervitustega
teie
Ants Oras

PS. Faksiimileks mõeldud kirja saadan lähemal ajal eraldi tagasi.

Äkki tuleb meelde, et oli jutt ka minu "Uneretke" ingliskeelse tõlke avaldamisest pühendusteoses¹⁸. See oleks ilus, kuigi ma seda veel hoolega vaatama peaksin, ja vahest ka revideerima. Üks ebakoht asjaga küll oleks: seda ei saaks siis hiljem enam kuski ajakirjas avaldada. Pean küll tunnistama, et kuna ma tõlkega veel päris rahul pole, ei ole ma selleks katseid teinud. Avaldamiste suhtes olen kaunis suur kõhkleja.

¹¹ Hellar Grabbi sai Mana väljaandjaks ja toimetajaks alates 1965. aastast, kui Mana väljaandmine viidi Rootsist üle Ameerika mandrile.

¹² Ivar Ivask oli kirjandusteadlane ja luuletaja, alates 1967. aastast ajakirja Books Abroad/World Literature Today toimetaja.

¹³ Raamatukauplus (õieti: -kaupmees), mis/kes tellis raamatuid N. Liidust.

¹⁴ Endel Sõgla peatoimetamisel oli ilmunud kooliõpikute seeria "Eesti kirjanduse ajalugu I-IV" 1954. a. ja selle ümbertöötatud väljaande kolmanda osa (õpik keskkooli XI klassile) uustrükk, mida Oras silmas peab, oli Tallinnas ilmunud 1964. aastal.

¹⁵ Paul Rummo koostatud "Eesti luule", ilmus Tallinnas 1967.

¹⁶ Ants Orase kiri Marie Underile 10. detsembrist 1960 on avaldatud faksiimilena raamatus "Marie Underi eluraamat I" (1974) leheküljel 237. Livia Orase tervist puudutav osa selles ümbertrükkis puudub tõesti.

¹⁷ Teoses "Marie Underi eluraamat II. Esseid. Hinnaangid. Bibliograafiad" on avaldatud A. Orase käsitlus "Marie Underi luule", mis on esmakordselt avaldatud M. Underi "Kogutud luuletuste" (1958) eessõnana ja hiljem A. Orase artiklikogus "Laiemasse ringi" (1961).

¹⁸ Ants Orase tõlget M. Underi luuletusest "Uneretk" ei ole avaldatud pühendusteoses, s.t. "Marie Underi Eluraamatus" ega teadaolevalt ka mitte mujal.

3. M. Under ja A. Adson A. Orasele

Mälarimäel, 11. I. –68

Oh, armas professor Oras, häbi maani, et oleks nii kaua vaikind! Teilt on tulnud mitmed sõnumid, kuid mina olen vastustega hoopis maha jäänd...

Tulimullas Teie meisterlikke Goethe-tõlkeid ja nende peent analüüsi lugend, tahtsin kohe oma headmeelt avaldada, aga ikka puudus energia. Olen olnud loid ja algatusvõimetu: halb uni just ettevõtlikkust ei soodusta. Jah, Teie osa Tulimullas oli kaalukaim; sellises lühipaljas, nagu Teie sissejuhatus noile ballaadidele, nii palju ütelda, on meil haruldus¹⁹. Kahjuks on samade kaante vahel Teil halbu naabreid²⁰.

Rõõmsa üllatusena tuli teade, et Teil on nüüd koer! Mis on ta nimi? Nüüd on Teie majas rohkem rõõmu ja häälitsemist kui kassidest. Koer ei teegi muud kui avaldab armastust, ühtepuhku, enam kui suudate vastu võtta. Tä otse "põlvitab" Teie jalge ees. Kahju ainult, et ta ei saa rääkida! Ta vist väljenduks aina oodides oma peremehele. Muide, kuidas on ta vahekord kassidega – ta on neile kindlasti armukade?

Nagu juba teate, on mul jälle lähenemas must päev – mustem eelmistest²¹. Kirjastus Vaba Eesti soovil ja Ranniti suuremeelsel õhutusel on mu Trubaduuri hakand seda päeva üle kuldama, kusjuures Teie lisat kullaterad (pigem kullakangid!) on säravaimad.²² Tänu Teile selle eest! Kardan siiski,

kas on sünnis sellist "eel-nekroloogi" avaldada – leitakse ehk edevuseks... Väga kahju, et Teie kodu on leinateatest häiritud²³. Loodetavasti olete jälle terve? Olge seda, samuti pr. Livia!

Parimate soovidega Teile mõlemaile vastalgand aastaks,

Teie Marie Under

P. S. Sain hiljuti Reclami juures ilmund paksu nägusa kõite "Europäische Balladen", kus leidsin Teie kaunis tõlkes oma "Tuudaimimarjad"²⁴

Teine uudis: Sang Eestist on Rootsis.²⁵ Helistas sooviga meid külastada. Ma ei tea mis värvi mees ta on – nii ei saand ta jaatavat vastust. Ta olevat külastand Kangrot, Grünthali (vestelnud sellega kl. 6-ni hommikul) ja Vihalemma. Mina teda isiklikult ei tunne.

** P. S. Kallis-auväärt Härra Professor!

Palun teatage mulle, kas nõustute Teie foto avaldamisega teoksilolevas raamatus, mis on võetud Teist M. U. aktusel 10. a. eest Teie kõnepuldi taga seistes? Kui nõustute, siis ei ole tarvis ses asjas vastata.

Kangro teose kohta – eesti kirjandus siin ja sealpool raudeesriiet – jään ma ikkagi eita-vale seisukohale, sest kui tehakse ses raamatus vahet sikkude ja lammaste vahel kodumaal ja üteldakse tunnustust nt. Kaplinski ja Undi kohta, siis on need mehed märgitud: sealsed võimud ei andesta neile süm-

¹⁹ A. Orase tõlked Goethe luuletustest "Jumal ja bajadeer" ning "Paaria" ja Orase saatesõna neile "Goethe indiaaniaineline müstika" on ilmunud ajakirjas Tulimuld 1967 nr. 4.

²⁰ Enne Orase Goethe tõlkeid on avaldatud kolm Aleksis Ranneti luuletust, samas numbris on veel luuletusi Ivar Ivaski kogust "Peegeldatud maa/Gespiegelte Erde", mida on tõlkinud M. Under. Arhiivides säilinud muud kirjavahetused samast ajast näitavad pingeid suhetekolmnurgas Rannit-Ivask-Under.

²¹ Küllap mõtleb M. Under oma 85. sünnipäeva, mis oli 27. märtsil 1968. aastal.

²² Adson on koos Rannitiga koostamas pühendus-teost Marie Underile. See (M.U. Eluraamat I-II) ilmus alles 1974. aastal kirjastuses Vaba Eesti.

²³ A. Oras on oma eelmises kirjas Underile (6. jaanuar 1968) teatanud oma õemehe, kolonel Brian Giffey surmast möödunud jõulude ajal.

²⁴ Raamat "Europäische Balladen" oli välja antud Stuttgartis 1967. aastal.

²⁵ August Sang viibis Rootsis aastavahetusel 1967/68 vennal külas. Tema üheks eesmärgiks oli kokku panna pagulasluule antoloogia, mida aga keelati kodumaal avaldada.

** Siit algab A. Adsoni kirjaosa.

²⁶ Ilmselt tsiteeritakse/refereeritakse Rootsi päeva-lehes ajalehes Sovetskaja Estonia nr. 7 (9. I 1968) ilmunud L. Pargi artiklit "Pankrotid". See on pühendatud emigrantidele, kes kapitalistlike maade luurete toel kahjustavad Nõukogude Eesti huvisid. Artiklis on tõesti nimetatud hulka nimesid:

paatiad siitpoolt ja sealsed rivaalid võivaid denuntseerida neid eelistatuid. Küllap on sealgi soovi tunnustuste järele, kuigi need vaenuliselt poolelt tulevad. Kadedus on ju inimlik. Ja siis kannatavad just need, keda meie ei soovi kannatust kandvatena. Iga aus talent on niivõrd kallis eesti kirjandusele ja vabadusele, et meie miski hinna eest ei tohi saata neid ohtu. Praegu näib Eestis karm aeg olevat: tsensuur töötab palju pikaveolisemalt kui mõni aeg tagasi. Siinsed demonstratsioonid nõuk. 50 juubeli vastu on Eestiski võimud vihale ajanud: täna tsiteerib Svenska Dgbl. Sovetskaja Estonia süüdistust sadakonna kirjaniku vastu, kes olnud Gestapomehed (omakaitseelased), agendid, bandiidid, reeturid jne²⁶. Näib, et Eestis oodatakse Moskva võimu väljaklaarimist ja ses ebakindlas olukorras ei taheta riskida sulailma lubamisega, vaid tõmmatakse pigem ohjad pingule, et kui karmim mees Moskvast puki pääseb, siis ei jää Eesti võimud vahele. Igatahes Kangro mängib tulega. Minu järelepärimise peale, mille tegin E. Saksa algatusel, ei ole Kangro vastanud, et tal ülevaate teos käsil on, vaid põikles. Küll vastas mulle avameelselt Ristikivi: et ikka on selline teos käsil. Võimalik, et Kangro mu küsimist võttis tema kaartidesse sekkumist. Võimalik, et ta ei salli tema tegevuse kritiseerimist. Ja keda lõpuks see huvitab, kui näruselt Semperid, Jakobsonid j. t. seal esinevad...

Südamlik tervitus algava aasta puhul Teile mõlemile.

A. Adson

Saadan Teile Agnes Tiiduse kogu²⁷ – oma silm on kuningas. Teise Tiiduse kogu saadan Rannitile, siis võite neid vahetada. Ja saame selgema seisukoha. 1½ aasta eest löi Kiisk*** lärmi meie PEN-i vastu²⁸ Küllap leidub nüüd keegi, kes Tiiduse pärast meie klubi turule viib... Aga: loete ja näete ise.

4. A. Oras A. Adsonile ja M. Underile

[16. I 1968]

[– – –]

Hää oli kuulda, et "Tuudaimimarjad" tollesse antoloogiasse võeti. Asjaajamine Reclamiga läks Webermanni²⁹ kaudu. Kas võiksin saada raamatu toimetaja nime ja muidki andmeid? Saan siis ehk selle teose endale hankida. Ametliku kontakti Reclam arvatavasti võttis Rebasega³⁰, ja kuigi ma viimasele "Acht estnische Dichter"³¹ trükkimise eel toonitasin, et ma antologiseerimise jms. puhul copyright'i endale (+ originalide autoreile muidugi) nõuan, puudub täielikult leping, nii et Rebane oma kombe järele minu nõuet võib-olla on ignoreerind – raamatu ilmumisest kuulen alles teie kaudu.

"ultrareakstioonilised natsionalistlikud ajakirjanikud" Illermaa, Kask, Kokla, Kuldkepp, Mänd, Pärnpuu, Rimmelgas, Helbemäe, Eerme, Saks, Viidang, Mettus jne.; "endised Gestaapo ametnikud" Angelus, Kant, Raid, Mere jt. "Gestaapo salaagendid" Kant, Kaelas, Kauri, Koskel jt.; SS-lased Arens, Rimmelgas, Silm jt. "bandiidid ja Omakaitsetegelased" Kukk, Lindvere, Rannik, Talpak jt.; "imperialistlike luureorganisatsioonide spioonid" Mark, Purre, Pusta, Ränk, Torma jt.; "fašistliku Abwehri ohvitserid" Maasing, Saarsen, Kurg, Kurgvel, "Ameerika luure agent" Arvo Horm. Artikkel lõpeb viitega lähenevale "kodanliku Eesti Vabariigi" 50. aastapäevale, millisel puhul raktsoonijõud olla koondumas.

²⁷ Agnes Tiitus on Rootsis avaldanud kaks luulekogu: "Mure" (1948) ja "Tõus ja mõõn" (1955),

mõlemad autori kirjastusel.

*** EPL-is anonüümselt (A. Adsoni märkus).

²⁸ 1966. aastal on Eesti Päevalehes olnud vähemalt kolm allkirjata sõnumikku Eesti PEN-klubi kohta (9. VIII, 10. VIII ja 4. XI), kuid ükski neist pole kuigivõrd "vastu". Harri Kiisk oli muusik ja ajalehe Teataja kauaaegne toimetaja.

²⁹ Otto Aleksander Webermann oli kirjandusteadlane, kes töötas Göttingeni Ülikoolis.

³⁰ Imant Rebane oli kirjastuse "Vaba Eesti" omanik ja juhataja.

³¹ Eesti luule antoloogia saksa keeles, mille oli koostanud Ants Oras ja kirjastanud "Vaba Eesti" 1964. aastal.

Suur tänu proua Tiituse raamatu eest! See ei ole muidugi mitte kirjandus, kuigi selles on tunda asjaarmastaja armastust ja selles väljenduv meel ja meelsus on väga sümpaatsed. Tõenäoliselt väga kena inimene, kellele ei tahaks haiget teha. Kuid siiski – kui tema Penklubisse võtta, keda siis üldse enam välja jätta? Ikka vist ei saa tekitada säärast pretsedenti! Minu arvates peaks vastus olema eitav.

Sanga kohta kinnitavad need minu tuttavad, kes temaga on koos olnud, et ta on jäänd ausaks meheks. Mida see faktiliselt tähendab, seda on muidugi raske öelda. Mingile õige kaugele ulatuvale leppele võimudega ta on kindlasti jõudnud. Võimudes enestes võib ehk olla tekkind midagi vaigse rahvusliku vastupanuliikumise taolist – aga kes see seda teab? Vene käpp on siiski hirmus tugevasti pääl. Vanad sõbrused võivad meie inimeste realiteetide tunnet olla nõrgendand eesriide tagant tulijate suhtes. Arvan, et olgu Sanga enda tahtmised kui ausad tahes, mingi propagandistlik eesmärk tema külaskäigu taga kindlasti peitub. Tean, et ta tahab koostööd siinsete inimestega.

Eestis tundsin ma Sanga õige hästi. Teistest "arbujaatest" oli ta mõnes suhtes julgem. Kui Sütistest, Alled jne. minu "Loomingu" juures "põlu alla" panid, kirjutas Sang minu kaitseks terve artikli.³² Keegi teine neist – ka muidu nii kerge sulega Kangro – ei avaldand selles asjas silpigi. Oma vingerdama kalduvast naisest on Sang hoopis ausam.

Kuid aja tuuled võivad teda olla painutand. Kommunist ta vist küll ei ole – aga millisel määral kompromissitaja? Seda ei tea.

Raske on jõuda otsusele "ENSV" kirjanduse ülevaate kohta. Sisuliselt oleks seda tarvis. See on olemas, ja meie peaksime teadma, mis ta on. Selge on aga siiski, et ülevaate kirjutaja peaks olema üpris taktiline, et asja – meie ikkagi veel elus püsivat ja oma olemasolu eest võitlevat kodumaa kirjandust ja kultuuri – mitte kahjustada. Sääll ju midagi on hakand jälle arenema. Minul on endal juba pikemat aega olnud vaikne kavatsus kirjutada ingliskeelne eesti kirjanduslugu, millest kodumaa praegust kirjandust ei saaks välja jätta. Tõenäoliselt see ei teostu – kui aga tõesti peaksin selle juurde asuma, siis tekiks raskeid probleeme.

Südamlike tervitustega meilt mõlemailt teie

Ants Oras

P. S. Rannitile näib minu "Silpidest ja luulest" ikka veel tuska tegevat.³³ Ega ma teda ju solvata ei tahtnud! Kas saab seda sellest artiklist välja lugeda?

Meelest läks meie uustulnuka nime küsimus. Kuna ta on nii imposantne olend, siis otsustasime talle panna keisri nime: AURELIUS. (Marcus Aurelius oli märksa parem keiser kui koerte nimedes nii sageli meenutatav Nero.)

³² Oras peab silmas August Sanga artiklit "Mõtteid ja vaatlusi eesti värsitõlkest" (Looming 1940, nr. 3). Sang kirjutab seal kirjanduslikku kolkklusse langemise ohust ja kiidab Orase meisterlikkust ja viljakust tõlkijana. 1930. aastate II poolel tekkis Orasel raskusi oma artiklite ja tõlgete avaldamisega "Loomingus". Ilmselt pakkus ta ka liiga palju, kostsid hääled, et välismaise luule tõlked ja artiklid inglise kirjandusest pole eesti kirjanike ajakirjas sobivad. Nii avaldas Oras oma selleaegsed artiklid valdavalt "Akadeemias". Lisaks ärritas Orase kui arbujaate eestkõneleja hoiak vanemaid luuletajaid (Sütiste, Alled, ka Semper).

³³ Orase artikkel "Silpides ja luulest" ilmus ajakirjas Tulimuld 1967, nr. 3. Oras ei puutu seal Ranniti luulet, vaid tema Shlegelilt laenatud mõttearendust orgaanilisest ja mehhaanilisest luulest. Viimast esindavat justkui Alver. Orase artikli Ranniti-kriitiline osa ongi kirjutatud Alveri kaitseks.